

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1918>

Volume 6 Issue 8, p. 253-278, October 2013

AİLEDE ADALET EĞİTİMİ*

THE JUSTICE EDUCATION IN FAMILY

Yrd. Doç. Dr. Süleyman KARACELİL

Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İDKAB Eğitimi Bölümü

Abstract

Justice is a very important concept covering all parts of human life and directly affecting social order in positive or negative way. That's why; fair behaviors and respect to justice are applauded, but the behaviors in opposite ways get reactions. Although all of the people understood the necessity of rights and justice, thoughts about rights and justice change depending on profits and benefits of people. Although it is not possible to remove all of unfairness and injustice in societies, it is possible to minimize them through education. That's why; the justice education in family is very important in the most important period of education when the roots of character start to take. It is not possible to set justice implementations for every case and to teach them to the children. But it is possible to teach the individuals the concepts of rights and justice and the ideal of realizing the fairness. First of all the family elders must understand and realize the concept of justice, then they can teach those concepts to new generations. There are three basic points to pay attention; being a model, establish the appropriate environment for education, and performing the education-content implementations. By considering the importance of family in education of child, the justice education in family is taken as the main topic in this article and we offer some proposals in this direction.

Key Words: Family, Justice, Rights, Education, Child

---

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

Öz

Adalet insan hayatının her safhasını kuşatan, hayatın her anında insanın karşısına çıkan toplumun huzur ve mutluluğunu olumlu ya da olumsuz etkileyen son derece önemli bir unsurdur. Bu nedenle toplumda adil davranma ve hakka riayet takdir edilmekte, tersi ise olumsuz tepki doğurmaktadır. Hak ve adaletin gerekliliğini herkes kabul etse de kişilerin fayda ve menfaatine bağlı olarak hak ve adalet telakkisi değişebilmektedir. Toplumlarda bir bütün olarak haksızlık ve adaletsizlikleri ortadan kaldırmak mümkün olmasa da bunları azaltma veya ideal seviyeye indirmek eğitimle mümkün olabilir. Bu nedenle eğitimin en önemli dönemi olan, kişiliğin temellerinin atıldığı erken yaşlarda ailede adalet eğitimi önem arz etmektedir. Her konu ve duruma uygun bir adalet uygulaması koymak, bunu da çocuklara öğretmek söz konusu olamaz. Ancak bireylere adalet ve adaletsizlik duygusu ile hak kavramını ve bu manayı gerçekleştirme idealini öğretmek mümkündür. Bunun için önce aile büyükleri adaleti kavramalı ve gerçekleştirmeli sonrasında yeni yetişen nesle ilkeli ve bilinçli bir şekilde adalet eğitimi verilmelidir. Adalet eğitiminde ailelerin özellikle dikkat etmesi gereken üç temel husus bulunmaktadır: örnek olma, eğitim için uygun bir ortam oluşturma ve eğitim içerikli uygulamalar yapma. İşte bu makalede çocuğun eğitiminde ailenin ehemmiyeti göz önüne alınarak temel ilke ve yöntemler bağlamında ailede adalet eğitimi konu alınmakta ve buna yönelik birtakım öneriler dile getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Adalet, Hak, Eğitim, Çocuk.

Giriş

Toplumsal bir varlık olarak insan, sadece kendisi ile ilgili değil aynı zamanda kendisi dışındaki bireysel ve toplumsal meseleler hakkında da yorum yapar, değerlendirmelerde bulunur. İnsan, toplumun diğer fertleriyle iletişim ve etkileşim içinde olmakta bu etkileşim süreci, ona bir takım sorumluluklar yüklemektedir. Ölçülü bir etkileşimin temeli ve insanın olumlu-olumsuz çizgisini belirleyen asıl unsur adalettir. İlk insandan itibaren toplum hayatı yaşayan insanlar, diğer bireyleri davranışları itibarıyla iyi-kötü ayırımına tabi tutmaktadırlar. İyilik yapanlar ilgi, sevgi ve saygı görmekte, haklara riayet etmeyenler ise cezalandırılmaktadır. Bu durumu adalet duygusunu ortaya çıkaran süreç olarak açıklamak mümkündür.

Bir değer olarak hak ve adalet algısının kaynağı bireyin fıtrata ve toplumsal yaşamıdır. İlk kabilelerden modern toplumlara, hemen her yerde haksızlığa karşı koyma, gerekirse ölümü dahi göze alma algısı vardır. Bazen başkaldırı halini alan bu mücadelelerde hak ve adaletin tecellisi gibi yüce bir amaç söz konusudur.

Adalet, genellikle hak kavramı ile birlikte anılmakta, hak bağlamında adaletin gereği dile getirilmektedir. Bir manada hakkı savunmak, adaleti gerçekleştirmeye çalışmaktır. Genelde çevresinde olup biten olayların ne derece adil olduğunu değerlendiren insan, karşılaştığı adaletsizliklere, farklı şekillerde tepkiler vermektedir. Adalet duygusunu ortaya çıkaran temel unsurların başında da haksızlık yapma ya da

hakkı göz ardı etme gelmektedir. Nitekim adaletten bahsederken ve olayları adalet açısından değerlendirirken 'haklı' ve 'haksız' terimleri temel unsur olmaktadır.

Haklar, evrensel ve gerekli olup bu evrensellik ve gerekliliğin sorgulanamaz olduğu söylenebilir (Solomon, 2004: 234). Ancak kişilerin adalet ve hak algısı, çoğu zaman içinde buldukları koşullar çerçevesinde şekillenebilmektedir. Kirayı artıran mülk sahibi kiracıya karşı bu durumu adalet addederken, kiracı da karşı çıkmayı bir hak saymaktadır. Aynı şekilde vergileri yükselten devlete halkın itiraz etmesi, iş yükümlülüğünü ve sorumluluğunu artıran işverene personelin karşı çıkması veya sınıf geçmeyi zorlaştıran not sisteminin öğretmen tarafından adil, öğrenci tarafından da adaletsiz olarak değerlendirilmesi bu durumun bir ifadesidir. Hak ve adalet algısında mevzubahis olan bu öznellik, bireylerin meseleye fayda merkezli yaklaşabildiğini göstermektedir.

Takdir edileceği üzere toplumlarda bir bütün olarak haksızlıkları ve adaletsizlikleri ortadan kaldırmak mümkün değildir. Ancak bunları azaltma ya da ideal seviyeye çekebilme adına fertlerde sosyal bir bilinç ve farkındalık oluşturmak için birtakım eğitim faaliyetleri yapmak mümkündür. Böyle bir eğitim sürecinin nirengi noktası ise değerlerin teşekkül süreci olan erken yaşlarda aile ortamında bireye adalet eğitimi vermektir. Ancak her konu ve duruma uygun bir adalet uygulaması koymak, bunu da çocuklara öğretmek söz konusu olamaz. Çünkü her zaman, zemin ve olaya bağlı olarak adaletin gereği farklılık arz edebilir. Bunun yerine bireylere adalet ve adaletsizlik duygusu ile hak kavramını ve bu manayı gerçekleştirme idealini öğretmek önem arz etmektedir.

Çocuklarda adalet eğitimi amacıyla telif edilen bu makalede çocuğun eğitiminde erken yaşlarda eğitim dolayısıyla ailenin ehemmiyeti göz önüne alınarak temel ilke ve yöntemler bağlamında ailede adalet eğitimi konu alınmakta ve buna yönelik birtakım öneriler dile getirilmektedir. Bu amaç doğrultusunda insan hayatında önemli bir yere sahip olan çocukluk dönemi ahlak gelişimine ilişkin teoriler ortaya konularak, bu teorilerden çıkan genel sonuçlardan bahsedilebilirdi (Köylü, 2003a: 69-87). Ancak bu araştırmada farklı bir perspektiften yaklaşarak, temel ilke yöntemler bağlamında adalet eğitimi ele alınacaktır.

A. Adalet Kavramı

Adalet kavramı Kur'an-ı Kerim'de esas itibariyle "adele" ('ADL) ve "kasete" (KST) temel kökleriyle ifade edilmiştir.¹ Kur'an'ın değişik surelerinde yer alan adalet

¹Makalede temel amaç olmadığı için bu hususun ayrıntılarına burada değinilmeyecektir. Adaletin sözlük anlamı, adaleti emreden ayetler, adaletin Kur'an'daki anlamları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Elmalı, "Kur'an-ı Kerim'de Adâlet (Adl) Kavramı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 3, s. 283-328.

kavramının dinsel ve ahlaki boyutu Mekke’de inen ayetlerde, hukuksal boyutu ise Medine’de inen ayetlerde düzenlenmiştir (Erdem, 1992: 44).

Adalet nedir? sorusuna bilimsel bir cevap vermek felsefe tarihine bakıldığında mümkün görünmemektedir (Kuçuradi, 1994: 27; Öktem, 1994: 51; Çeçen, 1993: 17). Adalet felsefesi çok anlamlılık içinde gelişmiş olup, adalet görelî bir kavramdır (Çeçen, 1993: 14). İslam düşünürleri öteden beri adalet kavramı üzerinde yorum ve değerlendirmelerde bulunmuştur.² Adalet duygusu bir insanın kötülöklere ve haksızlıklara karşı koymak için taşıdığı doğâl bir arzu olup, aynı zamanda insanı doğru bulmadığı davranışlara karşı çıkmaya yönelten bir duygudur (Çeçen, 1993: 120). Bu manada Hz. Peygamberin dalalet içindeki insanlara yönelik tebliğini, çaba ve gayretini de adalet algısının bir sonucu şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Adalet insanların vicdanında yer eden, nesnel bir değerdir (Aral, 1994: 45). H. Grotius’a göre adalet; hakka saygı, kusurlu kimsenin zararı ödemesi, her insana hak ettiği cezanın verilmesi, ahde vefa ilkesini içerir (Öktem, 1994: 52). John Rawls, *A Theory of Justice* adlı eserinde adaleti; “toplumsal kurumların başta gelen erdemi olarak nitelendirir” (Rawls 1999: 3).

Adalet “Bir toplumda değerlerin, ilkelerin, ideallerin, erdemlerin cisimleşmiş, somutlaşmış, hayata geçirilmiş olması durumudur. Adalet en yüce, nesnel ve mutlak bir değer anlatımı olarak insanın davranışını ahlaki açıdan inceleyen ve eleştiren bir düşünce...” olarak açıklanmaktadır (Cevizci, 1996: 11).

Adaletsizliğin ve hakları çiğnemenin farklı şekilleri vardır. (Kuçuradi, 1994: 29). Nitekim Kohlberg’e göre adalet probleminin üç biçimi söz konusudur. Bunlar *paylaşımsal* (distributive), *düzenleyici* (commutative) ve *düzeltilici* (corrective) adalet problemleridir. Paylaşım adaleti; bir toplum organizasyonu ya da üçüncü kişiye karşı eşitlik, eşit haklar, kazanç, performans, başarı ve özel koşullarda onur ve zenginliğin dikkate alınması ve diğer maddî ya da maddî olmayan kaynakların nasıl paylaşılacağı konusunda çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Düzenleyici adalet; sözleşmelerin yapılmasını, uzlaşma ve alış-veriş ilişkilerini düzenler. Düzeltilici/onarıcı adalet; haksız ilişkiler, hırsızlık-dolandırma durumlarında ve tekrar onarma, iyileştirme, düzeltme problemleri söz konusu olduğunda uygulanan adalettir (Çiftçi, 2003: 59).

Toplumlarda adalet; hem bireylerin tek tek davranış ve eylemleri hem de özel ve kamu kurum kuruluşlarının faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan sonucu

² Bu konuda yapılan çalışmalar için bkz. Bayraktar Bayraklı, “Fârâbî’nin Eğitim Felsefesinde “Adâlet” Kavramı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987-1988, sayı: 5-6, s. 231-240; Aygün Akyol, “Şehrazuri ve Adalet Anlayışı”, *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2008/1, cilt: VII, sayı: 13, s. 97-111; Ramazan Altıntaş, “İbn Miskeveyh’in Adalet Anlayışı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sayı: 2, s. 237-249; Zahit Atçıl, “Mâverdi’nin Siyasi Düşüncesi: Dayanışma, Liyakat ve Adalet”, *İslam ve Klasik*, 2008, s. 173-198; Hümevra Karagözoğlu, “Ahlâk Düşüncesinde Siyaseti Aramak: İbnMiskeveyh’te ‘Adalet’ Kavramının Siyasî Yansımaları”, *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2009/2, cilt: XIV, sayı: 27, s. 93-118; Neva Tezcan Topuz, “Bir Erdem Olarak Adalet: NasıruddinTusi, Kınalızade Ali ve AlasdairMacIntyre Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, *Beytülhikme*, 2012, cilt: II, sayı: 2, s. 85-101.

değerlendirmek için kullanılan kavramdır. Bu bağlamda geniş bir alana yayılan adalet kavramı aile içi ilişkilerden, çalışan personel ve yöneticiye, devlet yönetiminden yönetilene kadar her alanı kuşatmaktadır. Bireysel ve kurumsal alış verişler, aile içi-dışı ilişkiler vs. her biri adaletle ilintilidir. “Her toplumda hem tek tek bireyler olarak insanların tutum ve davranışlarını, hem de özel ve kamusal kişi ve kurumların faaliyetlerini ve bu faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan durumu nitelemek için adalet terimi çok yaygın olarak kullanılır. Örneğin aile içi ilişkilerde, işçi işveren ilişkilerinde, kamu yönetiminde, ast-üst ilişkilerinde, emekle ücret arasında ya da satın alınan malla ücreti arasındaki dengenin nitelendirilmesinde hep adaletle atıfta bulunulur. Aile fertlerinin birbirlerine karşı tavırlarından, işverenin işçilerine karşı eşitliğe aykırı, hakkaniyet ve liyakati esas almayan davranışlarını nitelemek için adaletsiz tabiri kullanılır. Ayrıca zaman zaman kanunların, mahkeme kararlarının, daha geniş anlamda hukuk sistemlerinin, adaletli ya da adaletsiz olduğu söylenir. Aynı şekilde toplumsal düzenin bütününe, devletin ve devlet organlarının işleyişinin, faaliyetlerinin adaletli ya da adaletsiz olduğu dile getirilir” (Balı, 2001: 38). Netice itibarıyla adalet, insan hayatının merkezinde yer alan bir olgudur.

A. Adaletin Önemi

Huzurlu ve istikrarlı bir toplum için adaletin temini şarttır. Adaletin gerçekleşmesi için de adil bir ölçünün olması gerekir. Ancak insan menfaatine düşkün bir varlıktır. İnsan, menfaatine uygun olduğu sürece ölçülere uymakta ve onları uygulamaktadır. Ancak zararına olduğunda kanunlara uymamakta, kanunları uygulamamakta ya da kendi düşüncesi doğrultusunda işleme koymaktadır. O halde adaletin gerçekleştirilmesinde en önemli unsur insandır (Aydın, 1996: 142).

Evrensel bir değer olarak adalet, toplumda topluma bazı farklılıklar gösterse de (Habacı vd. 2013: 342), değerler hiyerarşisinde yüksek konumlardadır (Çeçen, 1993: 93). Bu nedenle ideal anlamda adalet, insan hayatının her sahasına nüfuz etmelidir (Abdülhamid, 1994: 117). Adalet fikri insanların ve toplumların hayatında büyük bir etkiye sahip bulunmaktadır. Bu fikir kişiyi haklı saydığı dava için mücadeleye götürmektedir (Güriz, 1994: 11). Bu açıdan dava bilincine sahip, idealist, aksiyoner fert yetiştirmek, kişiyi adalet duygularıyla bezemeyi zorunlu kılmaktadır.

Adalet duygusu fitridir. Bundan dolayıdır ki “insanlar yaşadıkları haksızlık, olumsuz bir olay ve benzeri durumlarda adaleti arama ve muhatabın cezalandırılması beklentisini taşırlar” (Carlsmith, 2002: 284-299). Hak ve adalet kişiden kişiye değişmekte, uluslararası anlaşmazlıklarda bile taraflar kendilerini haklı görmekte, kendilerinin adaletli olan taraf olduğunu iddia edebilmektedirler. Bu durum siyasal yönetimlerde, idare edenler ile idare edilenler arasında da tarih boyunca hep var olagelmıştır. Bireysel ilişkilerde bile sorun yaşayanlar hakkın kendinde olduğu iddiasıyla diğerinden ayrılmıştır.

Adalet ve eşitlik birbirine çok yakın iki kavram olup yer yer aynı anlama gelmekte ve özdeş durumu ifade etmektedir (Çeçen, 1993: 40). Ancak adalet bazen eşitlik anlamında kullanılagelse de çeşitli durumlarda eşit muamelenin haksız ve adaletsiz bir uygulama olduğu da aşikârdır. “Adaletsizlik ve eşitsizlik arasında oldukça yakın bir paralellik ilişkisi bulunduğu söylenebilir. Haklı bir nedene dayanmayan eşitsizlik, adaletsizlikten başka bir şey değildir” (Güriz, 1994: 21).

Allah, Kur’an’ı Kerim’de adalet sıfatından yoksun olan kişiyi, dilsiz, aciz ve hiçbir işe yaramayan bir köleye benzetmektedir (Nahl 16/76). Haklar hak edene tevdi edilmedikçe birey ve toplumlarda adaletsizlik duygusu neşet etmeye başlar. İşte adalet de bu duyguyu doğuran nedenleri önleme çabasıdır.

Adil bir birey olmayı benimsemiş kişilerde ne olursa olsun sürekli olarak haklı olana yönelme ve hakkı yerine getirmeye çalışma eğilimi mevcuttur. Buna bağlı olarak toplumun bir ferdi ve yeni neslin unsuru olarak çocuklara hak arayışı, bir başka ifadeyle adalet öğretilmek zorundadır. Zira “hakkını aramayan insanların bulunduğu toplumlarda adaletsizlik oranının yükseldiği görülmektedir.” (Çeçen, 1993: 24). Adalet duygusunun doğuştan gelip gelmediği tartışılmakla birlikte Farabi, adaletin bireylerde sonradan eğitimle kazanılabileceği kanaatindeydi.³ Bu nedenle adalet kadar, adalet eğitimi de önemlidir.

B. Ailede Değerler Eğitimi

Bireye eğitim vermede en uygun zaman şahsiyet ve kişiliğin teşekkül sürecinin temeli olan çocukluk olduğu gibi, bu eğitim için en uygun yerin aile olduğu, eğitimcilerin ise haddizatında anne baba olduğu şüphesiz bir hakikattir.

Bireyin gelişiminde iki temel faktör önemli derecede rol oynar. Bunlardan birisi kalıtım, diğeri ise çevredir. Bireyin genler yoluyla anne ve babasından getirdiği özellikler şeklinde açıklayabileceğimiz kalıtım; daha ziyade biyolojik ve fizyolojik özellikleri içerir ve gelişimin kapasitesi ile sınırlarını belirler. Çevre ise kişinin kalıtımla getirdiği bu özelliklerin gelişimine etki eden dış faktörlerdir (Tosun, 2002: 143).

Aile toplumun temelidir. Bir toplumun varlığı, huzur ve istikrarı ailenin düzene girmesine bağlıdır. Aile hem birey, hem de toplum açısından çok yönlü bir işleve sahiptir. Bu yönü dolayısıyla, insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar bütün toplumlarda önemli bir müessese olma özelliğini korumaktadır (Özdemir, 2002b: 14). Ailenin sahip ve etkili olduğu birçok görevi içinde en önemlilerinden biri ve belki de birincisi eğitici özelliğidir (Bayraktar, 1995: 123). Aile ilk yıllarda çocuğun bakımı, korunması ve kollanmasından sorumlu olduğu gibi, ona sağlam ve tutarlı bir dini formasyon kazandırılmasından da aynı derecede sorumludur (Ay, 2005: 362).

Ailenin ve aile içi ilişkilerin, tutum ve davranışların çocuk üzerinde önemli etkileri vardır (Bayraktar, 1995: 123; Aydın, 2003: 128). Çocukların ahlaki gelişim

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayraktar Bayraklı, “Fârâbî’nin Eğitim Felsefesinde “Adâlet” Kavramı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987-1988, sayı: 5-6, s. 231-240.

sürecinde farklı etkenlerle birlikte aile, anne-baba ve çocuklar arasında ortaya çıkan evle ilgili unsurlar ve ev ortamı ahlaki gelişim noktasında önemlidir (Thomson, 2007: 19).

Çocuk, dünyayı anne-babasının gözüyle görmeye çalışır. (Yavuzer, 1993: 24). Bu nedenle her insanın iyi veya kötü bir şahsiyet olmasında ailenin tesiri büyüktür (Ayhan, 1971: 409). Zira anne-babanın değer yargıları çocukları derinden etkiler (Bayraktar, 1995: 134). Dolayısıyla çocukların adalet algısının oluşması, gelişmesi ve şekillenmesi ailesi ve mensubu olduğu kültür ile önemli derecede alakalıdır (Morris, 2002: 363).

Psikolojik veriler şunu ortaya koymaktadır ki, kişinin değer ve tutum yapısı ilk altı yaşında oluşmaktadır. Dolayısıyla çocuğun kişiliğinin gelişmesinde birinci derecedeki sorumluluk anne-babaya ait olmaktadır. (Lee, 1977: 115; Köylü, 2004: 151; Kaya, 1997: 193; Tavukçuoğlu, 2002: 56). Bu nedenle aile, her zaman etkili, okul öncesi dönem ise en etkili eğitim kurumu olarak kabul edilmektedir (Bayraktar, 1995: 117). Adalet ilkelerine ve eğitimine uyulmayan ailelerde yetişen çocuklar çoğu zaman stresli, kıskanç, kavgacı, saldırgan olmaktadır. Hatta kendilerini ispat için bazen kötü alışkanlıklara yönelmektedirler. Onun için küçük bir toplum modeli olan ailede, çocuklar adaletin gölgesinde hayata hazırlanmalıdır (Özbek 2005: 67). Saygı, yardımlaşma, adalet ve paylaşma gibi duygular birçok kimsenin çocukluk yıllarında öğrendiği şekli ile ileriki yıllarda da devam eder (Bayraktar, 1995: 118).

Toplumsal kurumlar arasında özelliği daima vurgulanan, değerlerin ilk oluşturulduğu ve aktarıldığı aile kurumunun kategorisi ne olursa olsun, öncelikli olarak bu konuda takındığı tavrın yeni yetişmekte olanlar için önemli olduğu bilinmelidir. Özgürlük, adalet, sorumluluk, paylaşım gibi değerlerin küçüklüğün büyüdü dünyası içerisinde, evrende yer edinme mücadelesinde oldukça önemli anlamları vardır. Bu anlamlar, yetişkinlerin yetişmekte olanlara değerleri aktarma biçimiyle de yakından alakalıdır. Sözgelimi, adaleti kendi aile bireylerinde gerçekleştirilmeyip, toplum için adalet getirmeye çalışan bir ebeveynin, çocuğun anlam dünyasında adalet değerine yapacağı izdüşümler oldukça tartışmaya açıktır (Mehmedoğlu, 2004: 35). Bu nedenle adalet eğitimi aile içinde hassasiyetle üzerinde durmayı gerektiren bir konudur.

C. Ailede Çocuğa Adalet Öğretiminde Uyulacak Bazı İlke ve Metodlar

Ailenin bireyler üzerinde değer oluşturma ve değer aktarma olmak üzere iki temel fonksiyonu vardır (Mehmedoğlu, 2004: 34). Bu çerçevede adalet değerinin aile tarafından oluşturulması ve alt nesil olarak çocuklara aktarılması gerekmektedir. Adalet eğitiminde iki ana yol kullanılabilir. Bunların ilki, adaletin ve adil olmanın açıkça ifade edilmesi, buna yönelik etkinliklerin sunulması ve muhatabın amaçlara

ulaşma düzeylerinin değerlendirilmesidir. Diğeri ise; adalet ve adil olmanın açıkça ifade edilmeyerek örtük biçimde içselleştirilmeye çalışılmasıdır.

Allah-u Teala'nın pek çok ayette, Hz. Peygamberi, eğiteceği insanın fizyolojik ve psikolojik özelliklerini tanımada, insanın bu özelliklerine uygun metod uygulaması gerektiği hususunda ve uygulanacak metodlar hakkında bilgilendirdiği ve hatta zaman zaman uyardığı görülmektedir.⁴

Çocukluk sadece zaman ve süreç içinde değil bir toplum içinde alt kültür dâhil olmak üzere sosyo-ekonomik sınıf, cinsiyet, yaş, din, ırk ve bölge gibi unsurlar çerçevesinde şekillenir (Madeline, 2010: 292). Bu nedenle farklılıklar ve farklı nedenler çerçevesinde birbirinden değişik metod ve yöntemlerin kullanılması şeklinde çok yönlü bir çaba adalet eğitimi için gereklilik arz eder.

Eğitim, çocukta yeni durumlara intibak kabiliyeti sağlayarak onu hayata hazırlayan bir faaliyetin adıdır. Hayat ise parçalardan (cüzlerden, öğelerden) meydana gelen bir bütündür. Eğitimin başarısı bu bütünlüğü görmekle, bütüncül bir yaklaşımla mümkün olur. Ancak bu sayede çocukların uyum yetenekleri geliştirilebilir ve eğitimden beklenen fayda sağlanabilir (Fersahoğlu, 2004: 281).

Konunun önem ve ehemmiyetine sahip olan kimseler için dahi çocuklara adaleti öğretmek kolay değildir (Hammond, 2002: 2). Ancak bir değer olarak adalet yeni nesle mutlaka öğretilmeli ve öğretmenlerin yolları aranmalıdır. Çünkü değerler, bireylerin doğru-yanlış ayırımına dair inanç standartları olup muhtemel ya da vaki olaylar ve sonuçlarla ilgili olarak bireylerin sahip olduğu olumlu ya da olumsuz tutum ve davranışları belirlemektedir.

1. Farkındalık Oluşturmak

Adalet hem kişisel, hem de toplumsal bir değerdir. Adalet algısı ve adaletin uygulamasındaki problemler önce eğitimciler ve ebeveynler tarafından öğrenilmelidir. Farkındalık sağlanmalı, adalet duygusunun hayatın hangi boyutlarına nasıl nüfuz ettiği bilinmelidir. Bu duygunun ehemmiyeti kavranmalı, sonrasında çocuklara adalet duygusu farkındalık eğitimi çerçevesinde verilmelidir.

Ahlaki davranışların kazandırılmasında öncelikle kişinin, yaptığı veya yapacağı davranışın, doğru-yanlış, iyi-kötü olduğu hakkında bilgisinin olması gerekir. Bu nedenle, çocuğa, niçin iyi davranışı yapması gerektiği, yanlış davranışını neden değiştirmesi gerektiği açıklanmalıdır. Çocuk başlangıçta doğuştan getirdiği beceriler, içgüdü ve irsi özellikler dışında hiçbir şey bilmediğine göre, davranışları doğal olarak, büyüklerinden, çevresindeki kişilerden öğrenecektir. Bir çocuk büyüklerinden iki şekilde öğrenir, ya onları taklit eder ya da büyükler ona ne yapması gerektiğini doğrudan doğruya öğretirler (Aydın, 2003: 143). Küçük çocuk başlangıçta bir hareketi, büyükleri taklit ederek ya da onların etki ve telkinleriyle gerçekleştirir. Yaptıklarının

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Buyrukçu, "Kur'an'a Göre İnsanın Özellikleri ve Hz. Peygamberin Eğitim Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1997, sayı: 4, s. 38-39.

nedenini bilmez. Kimi zaman bir hareketi, kendi canı istediği için yapar. Bunlar, genellikle ahlak kurallarına uyar ancak durumun böyle olması çocuğun ahlak kurallarını bildiği anlamına gelmez. Bu nedenle, çocuğa ahlak kurallarını öğretmek, öğretmenin yanında süreç içerisinde farkındalık oluşturmak gerekir.

Ahlaki bir davranışın ortaya konması için önce onun bilgisi, arkasından o şeye inanç gereklidir (Aydın, 2003: 143). Düşünen bir varlık olan insan için en büyük tehlikelerden biri neyi nasıl ve niçin yapabileceğine dair açık seçik bir bakış açısına sahip olmamasıdır (Selçuk-Tosun, 2005: 420). Nitekim yapılan araştırmalarda çocukların hangi konuda yaptıklarının hak ve savunma anlamı taşıdığı, hangilerinde haksızlık ve saldırganlık anlamı olduğu konusunda tereddüt ve kararsızlık yaşadıkları tespit edilmiştir (Durkin, 1959: 66). İşte sağlıklı bir adalet eğitimi için neyin hakta riayet, neyin adaletsizlik olduğu çocuklar tarafından tam olarak bilinmeli, çocuklarda adil olan-olmayan ayrımını gerçekleştirecek farkındalık düzeyinin oluşması gerekmektedir. Bu sürecin oluşmasında ise; öğrenme, aktif bir şekilde bilgi ve tecrübe kazanma olayıdır. İnanma, öğrenmeyle başlar ve inanç insanın içinde belirli bir değere ulaştınca, yaşama dönüşür.

Öğrenmede ve davranış kazanmada hedef veya fayda göstermeksizin baskı veya zor kullanmak amacı gerçekleştirmeye yetmez. Öğrenmede bir ihtiyacın karşılanması veya faydanın söz konusu olması gerekir. Özellikle çocuğun herhangi bir hususu öğrenmesi için bir sebebin ve gayenin olması esastır (Yavuz, 1991: 123). Bu çerçevede Hz. Peygamberin çokça kullandığı metot olan mükâfat vb. motivleri kullanmak son derece olumlu etkiler oluşturacaktır.

Sonuç itibarıyla adalet anlayışı ve uygulamalarındaki farklılıkları göz önüne alınca, adalet bir yerde olacaksa bu, bireyin bizzatı içinde olmalıdır. Unutmamak gerekir ki ahlaki gelişim sürecinin en önemli aşamalarından biri de içselleştirmedir.

2. Dengeli Disiplin ve Özgürlük

Disiplin son yıllarda dünyanın her yerinde önem kazanan bir husus olarak dikkat çekmektedir (Gordon, 2003: XIII; Humphreys, 2003: 9). Disiplin sözlükte, “kanunlara, talimatlara veya kaidelere uyma alışkanlığı, yeteneği” olarak tarif edilmektedir (Sami, 1985: 273). Ceza ve disiplin birbirine karıştırılmamalıdır. Disiplin, kabul edilebilir nitelikteki davranışları belirleyen kuralların ve kontrollerin tümüdür. Ceza ise bireyin uymadığı kuralların karşılığında ödediği bir bedeldir (Nazik, 2000: 42).

Adalet eğitimi çerçevesinde çocuğun sergilediği adil olan-olmayan eylemlerde veya hakka tecavüz olayları neticesinde sağlıklı bir disiplin uygulaması gerçekleştirilmeli, adalet eğitimi disiplin ilkeleri çerçevesinde verilmelidir.

Adalet eğitimi sürecinde disiplinli olmaktan kastımız çocukları ve gençleri kontrol etmek değil, onların kendilerini kontrol etmelerine yardımcı olmaktır (Humphreys, 2003: 11-12; Salk, 1990: 78-79). Disiplin; çocuğun zihinsel, duygusal ve kişilik gelişimini topluma yapıcı ve özdenetime sahip bir birey kazandırmak üzere eğitme sürecidir. Bu eğitimde anne baba bir otorite değil, rehberdir (Dodson, 1998: 5; Koç, 2008: 160). Bir başka ifadeyle disiplin; doğruların, kalıpların, karakterlerin, sağlamlığın ya da mükemmelliğin eğitimle ya da deneyimle öğretilmesidir (Ziglar, 1998: 357).

Dengeli disiplin, adalet eğitiminde oldukça önemlidir. Disiplini sağlamak uğruna çocuğu kendinden soğutacak hatta düşman edecek şekilde sert davranılmamalı, hiçbir değeri ve kuralı tanımayacak kadar söz dinlememeye varacak özgürlük de çocuğa tanınmamalıdır (Aydın 2003: 133; Özbek, 2005: 71).

Disiplinle sevgi arasında bir denge kurmak, merhamet denen değeri ortaya çıkarmaktadır. Bu da en iyi terbiye etme yollarından biridir. Çocuğun duygu hayatını en iyi besleyen, geliştiren ve topluma yayılmasını sağlayan güç; ana-babanın dengeli sevgisidir. Sevgisiz çocuğun duygu hayatı nadasa bırakılmış tarla gibi diken bitirir (Bayraklı, 2005: 187). Dolayısıyla sevgi ve merhamet adalet eğitiminde kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken iki değerdir. “Merhamet, insanı adaletli olmaya ve başkalarına iyilik yapmaya sevk edici bir güce sahiptir. Merhamet duygusunun harekete geçmesinden sonra akli ve mantıki birtakım yargılar ve buna bağlı süreçlerle adalet ve eşitlik gerçekleşebilir. Merhamet duygusu adaletin de kaynağı olmakla birlikte, onu da içine alacak kadar geniş ve sınırsızdır. Birisine hak ettiğini, lââyık olduğunu vermek adalet, çok daha fazlasını vermek ise merhamettir” (Hökelekli, 2008: 80).

Adalet eğitiminde disiplin için önce davranışların doğruluğu ya da yanlışlığı hakkında çocuğu bilgilendirmek ve kuralların gereğini ona hatırlatmak gerekir. Bu konuda yapılacak sözlü telkinler, çocuğun yaşına ve kavrama düzeyine uygun olmalıdır. Ayrıca kendini geliştirmesi için çocuğa imkân tanınmalı, olumlu davranışları desteklenmeli, olumsuz davranışları ise muhtemel kötü sonuçları hatırlatılarak samimi bir şekilde eleştirilmelidir (Yılmaz, 2010: 120).

Özgürlüğün sınırsız biçimde var olması anarşiyi, aynı zamanda adaletsizliği ortaya çıkarır (Russel, 1966: 62). Tabiidir ki yaş, konum ve durumuna göre çocuğun eğitim sürecinde her şeyi istediği gibi yapması, sınırsız bir özgürlükle hareket etmesi söz konusu olamaz. Nerede, hangi koşullarda ve ne zaman çocuğun kendisinin özgür olduğunu bilmesi aynı zamanda nerelerde özgürlüğünü kullanabileceğine izin vermesi gerektiğini ebeveynin bilmesi de önemlidir. Çocuğa sınırsız özgürlük çocuğun ilgili olduğu diğer bireylerin haklarına tecavüz dolayısıyla adaletsizlik sonucunu doğuracaktır. Bu nedenle ilkeli, disiplinli biçimde özgürlüğün sınırları belirlenmeli ve öğretilmelidir. Ancak özgürlük sınırlamasının bireyin öz olarak kişilik ve varlığını yok edecek boyutlarda olması da kabul edilebilir bir durum değildir.

3. Adil Davranarak Örnek Olmak

Ebeveynlerin çocuklarına İslam terbiyesi verme, din ve dünyaları için zorunlu eğitimi sağlama, çocuklar arasında hissi ya da maddi anlamda adaleti gözetme gibi görevleri bulunmaktadır. Zira adaletsizlik; kin, nefret, düşmanlık gibi çirkin durumların oluşmasına yol açmaktadır (Çalış, 2003: 123). Ebeveynin çocuklarına karşı tutumlarının neticesinde olabileceklere en güzel misal Yusuf kıssası olsa gerektir. Bunun içindir ki Hz. Peygamber "*Allah'tan sakının ve çocuklarınız arasında adil olun*" (Buhari, "Hibe", 12,13; Müslim, "Hibat", 13; Ebu Davud, "Büyû", 83), "*Bir öpücükle bile olsa çocuklarınız arasında ayrımcılık yapmayın*" (Musannef, 1983: 99-100) buyurmuştur.

Hem Kur'an'ı Kerim hem de Hz. Peygamber, anne-babanın bizzat yaşayarak örnek olmasını emretmektedir (Bakara 2/44; Taha 20/132; Saff 61/2-3; Hud 11/88; Buhari, "Cum'a" 11). Zira eğitimde en temel ve de en etkili yöntemlerden biri iyi örnek veya model olmaktır. Yaşayarak eğitime, bizzat iyi davranış örnekleri sunmak, eğitimde tartışmasız kabul edilen bir husustur. Çünkü çocukta öğrenmenin ilk ve basit şekli, çevresinde gördüğü davranışları taklittir. Bu nedenle çocuğun çevresinde bol miktarda iyi davranış örnekleri meydana getirmeye dikkat edilmelidir. (Aydın: 2003: 137). Ailede "iyi örnek olma" üzerinde titizlikle durulmalıdır. Çünkü çocuklar, büyüklerin gözleriyle görür, onların kulaklarıyla işitirler. Çocuğa göre "iyi" de, "kötü" de bu çevrenin iyi ya da kötü gördükleridir (Özbek, 2005: 74; Kılavuz, 2005: 53). Hak ve adalet noktasında sergilenen tavırlar da doğal olarak çocukların ilgi ve dikkatini celb edecektir.

Ancak örnek olmak en zor öğretim metotlarından birisidir. Çünkü insanlar, söylenenlerden çok yapılandan bakar ve taklit eder. Aile içinde bu çok daha önemlidir. Bu nedenle büyüklerin küçükleri eğitmeleri için önce kendi kendilerini eğitmeleri gerekir (Özbek, 2006: 274). Zayıf, güçsüz, mağdur, hakkı gasp edilmiş mazlumlara yardımcı olan Peygamberimiz, insanları eğitmede devamlı "Örnek olma motifini" kullanmıştır (Kayadibi, 2001: 41). İslam kaynaklarında sıkça görülen öğretim metotlarından biri de, öğretici kişilerin, tutum ve davranışları ile öğrenecek kişilere örnek olmaları, öğretmek istedikleri değerlere uygun ideal davranışları onlara model olarak göstermeleridir (Cebeci, 2010: 320).

Çocuk; birlikte yaşadığı, kaldığı ve aynı ortamlarda bulunduğu akranlarının, büyüklerinin, sevdiği kimselerin davranışlarını aynen taklit eder. Eğer bu çevre bozuk ve uyumsuz davranışlar gösteren kimselerden oluşuyorsa bu bozukluk ve uyumsuzluk çocuğun davranışlarında kendini gösterir (Köylü, 2003a: 70).

Çocukların iyi alışkanlıklar kazanması, iyi hareketlerin birlikte yapılmasıyla mümkün olur. Çocuk, çevresinde bulunan insanların kötü hareketlerden çekindiklerini ve kötülükten hoşlanmadıklarını görürse kendisi de iyi hareketler yapmaktan zevk almaya başlayacaktır. Zira anne -babayı veya evdeki diğer büyükleri memnun etmek

için onların hoşuna giden hareketlere yani iyi olan davranışlara yönelecektir (Peker, 1991: 85; Aydın, 2003: 137).

Modeli gözlemek yoluyla öğrenme eğitim etkinlikleri ile birlikte uyum içinde gerçekleştiğinde, bunlardan sadece birisinin gerçekleşmesi durumundan daha iyi ve daha faydalı sonuçlar vermektedir (Kılavuz, 2005: 55). Bu nedenle son derece önemli olmakla birlikte örnek olmanın tek başına adalet eğitimi gerçekleştirme açısından yeterli olduğunu iddia etmek de mümkün değildir.

4. Vicdan Eğitimi

Vicdan, ahlak eğitiminin en etkili araçlarından biridir. Vicdan insanın, hiçbir cezaya uğramayacağından emin olduğu durumlarda bile, haksızlık yapmaktan alıkoymalıdır. Bunun için, 'kişileri, dürüst ve vicdanlı hale getirmek, ahlak eğitiminin hem aracı hem amacı sayılmalıdır. Bu husus için, bir yandan aklın eğitilmesine, diğer yandan ahlak eğiliminin geliştirilip yönlendirilmesine özen gösterilmelidir (Aydın, 2003: 149).

Vicdan, şiddet eğilimi karşısında bireyi frenleyen etkili bir güçtür. İslam'ın günah, sevap, ahiret, mükâfat, mücazat, Allah sevgisi, Allah korkusu gibi değerleri, vicdan duygusunu daha da güçlendirmektedir (Yılmaz, 2010: 114). İnsanların vicdanen eğitilmesi, adaletin gerçekleştirilmesinde en önemli rolü oynar. Çünkü adaleti gerçekleştirecek olan insandır. Allah, insanı vicdanen eğitmeye büyük önem vermiş ve Kur'an'ın inişinden itibaren on üç yıl süren Mekke dönemi boyunca hep vicdan terbiyesi üzerinde durmuştur. Bu dönemde kalplere tevhid akidesi ve vicdani erdemler yerleştirilmeye çalışılmıştır (Aydın, 1996: 144).

Çocuğa yapılan açıklamalarda hem zihinsel hem de duygusal özellikler dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede ona yanlış davranışını niçin değiştirmesi gerektiği, yaptıklarının başkalarına ve kendisine verdiği zarar açıklanmalıdır. Özellikle yaptığı davranışın başkasına verdiği zararı görmesi, kendisini karşısındakinin yerine koyması, ahlak eğitimi açısından önemlidir. Bilindiği gibi insan ilişkileri ve iletişimde, kişinin kendini başkasının yerine koymasına empati denilmektedir. Çocuk empati sayesinde başkasının acısına, üzüntüsüne, kendisinin sebep olduğunu anlar ve pişmanlık duyar. Pişmanlık sayesinde kendi kendini kontrol yani vicdan gelişimi sağlanmış olur (Aydın, 2003: 150). Bu bağlamda adalet eğitiminde ebeveynin vicdan eğitimi üzerinde hassasiyetle durması eğitimin amacı açısından önem arz etmektedir.

5. Uygulamalı Eğitim

Çocuğa bir olay karşısında adaletli veya adaletsiz olduğunda nasıl netice verdiğini veya kendilerine adaletli-adaletsiz davranıldığında ne hissettiklerini anlattırmak yerinde bir yaklaşımdır. Aynı şekilde onların bu durumu yaşayarak tecrübe etmeleri adalet olgusunu anlamalarında büyük ehemmiyet arz eder.

Herhangi bir durumla karşılaşıncı onları dinlemeden, sormadan yargılamayıp adil davranmak; ölçülü, sağduyulu olmak ve bu tecrübeyi çocukların doğal süreç içerisinde yaşamalarını sağlamak gerekir. Karşılaştığı haksızlıkların yanında, adil

davranış durumunda hissettiklerini çocuklarla konuşmak, paylaşmak ve onlardan değerlendirmelerini istemek adalet olgusunu kavramalarına yardımcı olur.

Çocukta ahlaki davranışların geliştirilmesi için öncelikle, yaptığı davranışın neden kötü, neden iyi olduğunun ona açıklanıp öğretilmesi gerekir. Ancak bu somut örneklerle dayanmalı, zamanında, yerinde ve yeterli oranda olmalıdır (Hökelekli, 1998: 202). Bu durumu yaşayarak tecrübe etmelerini sağlamak bu amacın gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.

Çocuğa, olumsuz davranışının, başkalarına verdiği zarar açıkça anlatıldığı zaman, bireyin ahlak gelişimi ile olumlu ilişkisi açısından önemlidir. Böylece çocuk emir ve yasakların nedenini kendi zihin dünyasında anlamlandırabilir (Çileli, 1986: 11). Ancak anlatım her zaman yeterli olmayabilir. Bizatihi yaşayarak, uygulayarak durumu tecrübe etmesinin ona sağlayacağı katkı daha fazla olacaktır.

Din ve dini değerlerin neticesinde kazanılabilecek olan empati duygusu da adaletsizliği ortadan kaldırmada önemli bir etkidir. "Kendiniz için istediğinizi, başkaları için de istemediğiniz sürece gerçek mü'min olamazsınız. " (Buhari, İman 7) hadisinde de işaret edildiği gibi, bireyin kendisini muhatabının yerine koyarak onu anlamaya çalışması ve başkalarına zarar vermemesi adaletli bir yaklaşımı ortaya çıkaracaktır.

6. Çocuk Psikolojisini Bilmek ve Gelişim Sürecine Uygun Eğitim

Çocuk psikolojisinin iyi bilinmesi, anne babanın yürüteceği eğitim faaliyetinde gözetmeleri gereken temel şartlardandır. Çocuk psikolojisi hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan ebeveynin eğitim-öğretimde birtakım hatalara düşmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle ebeveyn, çocuk psikolojisine dair bilgiler edinmeli ve çocuğun ruhi yapısını tanımaya çalışmalıdır (Ay, 2005: 365). Çocuğun psikolojisi ve gelişim düzeyi hakkında yeterli şekilde bilgiye sahip olmayan aileler, çocuklarının eğitiminde istedikleri verimi elde edemeyebilirler(Özdemir, 2002a: 123).

Çocuk, her gelişim döneminde o dönemin kendine has özelliklerini yaşar. Her dönemin ihtiyaçları, ilgi ve arzuları anne-baba tarafından karşılanmalıdır. Gelişim çağlarını ve gelişim özelliklerini bilmek, diğer eğitim alanlarında olduğu gibi ahlak eğitiminde de çok önemlidir. Bu çağlarda bulunan çocukların gelişim özelliklerinin bilinmesi, onlara verilecek olan ahlak eğitimini başarılı kılacaktır. Bu durumu bilmeyen bazı anne babalar tarafından, gelişim çağlarındaki çocuğun bazı davranışları, ahlaksızlık olarak görülebilmektedir. Burada bilinmesi gereken, bu davranışların, o gelişim çağının doğal bir özelliği olduğudur (Aydın, 2003: 129). Nitekim İbn Sahnun, İbn Sina gibi İslam eğitimcileri de, çocuk psikolojisini bilmenin gerekli olduğunu dile getirmekte, bu hususun önemine dikkat çekmektedirler (Ay, 2005: 365). Hakikat şu ki çocukların bilişsel dünyalarındaki değişimler doğal olarak onların adalet algılarında ve ahlaki yargılarında da değişimlere yol açmaktadır.

Çocuk gelişiminde adalet duygusu açısından biyolojik gelişim kadar psikolojik ve bilişsel gelişimin de önemli bir yeri vardır. Çocuğun hangi yaşta hangi duygusunun önem kazandığı ve geliştiği, hangi olayların ya da durumların duygu ve düşüncelerini ne şekilde etkilediği dikkate alınmalı ve incelenmelidir. Çünkü bir çocuğun fizyolojik gelişimi nasıl tüm hayatını etkilemekte ise psikolojik ve bilişsel gelişimi de kişinin hayatında aynı şekilde belirleyici bir role sahip olmaktadır. Bu açıdan eğitimde gelişim dönemi ve süreci derece son önemlidir. Bu nedenle yaş, konum ve duruma uygun etkinlik, yaklaşım ve eğitim süreci uygulanmalıdır. Nitekim geleneksel yaklaşımlarda mesela Damon, Kohlberg ve Piaget'de ahlaki gelişimin daha çok bilişsel çerçevede değerlendirildiğine şahit olmaktayız (Thomson, 2007: 19).

Kişilerin adaleti algılama biçimleri yer yer farklılık gösterir. Bu farklı algılamalar sonucu davranışlar da değişiklik arz eder. Doğal olarak bireyler maruz kaldıkları adaletsizlikleri ortadan kaldırmak, en azından kendilerini korumak isterler. En çok adalet algılamalarında farklılık ve bireysellik arz eden yaş grubunun okul öncesi dönem olduğunu söylemek mümkündür. Zira hayat onların etrafında, her şey onlar için vardır ve benmerkezcilik hâkimdir. Nitekim Damon tarafından gerçekleştirilen ve çocukların dağıtıcı adalet konumunda durumlarını ve yaşa göre gelişimlerini ele alan çalışmada 4-10 yaş arası çocuklardan belli sayıdaki nesnelere birkaç kişi arasında bölüştürmeleri istenmiştir. Buna göre 4 yaş çocuklarının kendi lehlerine dağıtım yaptıkları, 5 yaşta eşitliğin esas olduğu yani herkesin aynı ölçüde paya sahip olması eğiliminin hâkim olduğu, 6-7 yaşta adalette hak etmiş olmanın esas alındığı gözlenmiştir. Bundan daha büyük yaş gruplarında dağıtım için ihtiyaç esas alınmaya başlamaktadır. Ancak 8 yaşından itibaren çocuklar dağıtımda birtakım ihtiyaç, eşitlik, öz kaynak gibi farklı kriterleri göz önüne alarak dağıtmışlardır (Kienbaum-Wilkening, 2009: 482). Adalet eğitiminde çocukların bu gelişim düzeyleri bilinmelidir ancak bireysel farklılıkların da göz önüne alınması gerektiği unutulmamalıdır (Kienbaum-Wilkening, 2009: 483). Diğer yandan adaletli dağıtımla ilgili cinsiyete göre farklılaşmanın olmadığı da bazı araştırmalarda tespit edilmiştir (Keskin, 2012: 846).

Piaget çocukların adalet algısına dair yaptığı çalışmada yaş seviyesine göre zekâ ve adalet gelişimini ele almıştır. Çalışmada yaşları 6-12 arasında değişen 167 çocuğa birisi sizi yumruklarsa ne yapılmalı, sizin tepkiniz ne olur? şeklinde soru yöneltilmiştir. Bu soruya iki temel yaklaşımın sergilendiği görülmektedir. Küçük olan katılımcılar otoriteye ya da sorumlu bir kişiye durumu bildireceklerini ifade ederken, yaşı büyük olanlar, geri tepkide bulunmayı, saldırganlığı dile getirmişlerdir (Piaget, 225-226).

2-7 yaş arasındaki dönemde çocukların fazla sosyal olmadıkları ve daha adalet ile eşitlik duygularına sahip oldukları görülmektedir. Çocuklarda 8-11 yaşlarında çocuk-yetişkin farkı değişmekte, yaş büyüdükçe eşitlik ve adalet algısı gündeme gelmektedir (Piaget, 85-87). 11 yaşından itibaren eşitliğin yanında öz kaynak ve eldeki imkânlar da çocukların adalet ve dağıtım algısında etkin olmaya başlamaktadır

(Piaget, 310-311). Piaget'e göre durum böyle olmakla birlikte bu konuda yapılan benzer bir yeni çalışmada aynı sonuçlar elde edilmemiştir. Özellikle onun kronolojik olarak yaşlara göre adalet teorisi doğrulanmakla birlikte adalet ilkelerinin yaşa göre farklılık gösterip zenginleştiği şeklindeki spesifik iddiası doğrulanmamıştır (Durkin, 1959: 66). Ancak her şeye rağmen bu veriler ebeveynlerin adalet eğitimi sürecinde göz önünde bulundurması gereken kıymetli değerlendirmelerdir.

7. Hikaye-Masal Anlatımı

İnsanların belirli ahlaki kodlara doğru ilerlemeleri ve yönlendirmelerini ustaca etkileyecek çok büyük bir güce sahip olan masallar (Crossley, 2000: 16) ve hikâyeler, adalet duygusunu öğretmede önemli rol oynayabilmektedir. Çünkü çocuklar hikâyede anlatılan konunun dünyasına girmekte, anlatılanlarla özdeşleşmekte, anlatılardan karakter ve deneyim kazanmaktadırlar (Phillips, 2010: 364).

Bu nedenledir ki adalet başta olmak üzere bazı değer ve tutumları kazandırmak amacıyla ahlaki yönü bulunan tarihsel veya kurgusal hikâyelerden faydalanılabilir. Bu bakımdan hikâyelerde yer alan değerlere ilişkin olarak bireyi düşünmeye sevk etmek mümkündür (Tay ve Öcal, 2008; 347). Zira takdir edileceği üzere hikâye ile anlatım, din eğitimi için geleceği en parlak yaklaşımlardan birisidir (Okumuşlar, 2006: 237-252; Fersahoğlu, 2003: 121-130).

Bir işi ve davranışı göstermek her zaman mümkün olmayabilmektedir. Bu gibi durumlarda onu işitmek ve hayal etmek, taklit ve tekrar arzusunu yaratacaktır. Bu konuda hikâyelerden ve masallardan, gazete haberlerinden, seyredilen filmlerden örnekler üzerinde konuşulabilir. Hususan ahlaki hikâyeler, bu açıdan değerlendirilebilir. Bu süreçte, tarihi olaylar ve büyüklerin iyilikleri anlatılabilir. Ayrıca zaman zaman özenle seçilmiş kıssalar uygun bir anlatım şekliyle çocukların adalet duygularını harekete geçirebilir. Çocuklara somut örnek gösterirken, toplumdaki örnek şahsiyetler, bilim insanları, kahramanlar, liderler, iş adamı ve iş kadınları, öğretmenler, din görevlileri vb. itibarlı kişilerden bahsedilebilir. Söz konusu kişilerin hayatları, yaptıkları, iyi ve güzel davranışları çocuklara örnek olacak şekilde sunulabilir (Aydın, 2003: 139). Tabii hikâye anlatmada çocuklardan canlı, yansıtıcı ve deneyimsel tepkiler uyandırmak onları anlamak, katılımlarına izin vermek işbirlikçi bağlamda adalet vb. algıları anlamlandırmalarına yardımcı olmak önemlidir (Phillips, 2010: 364).

Dini hikâyelerde iyi-kötü, haklı-haksız, adil-zalim, dürüst-yalancı, alçakgönüllü-kibirli karakterler sürekli mücadele ederler. Eski insanlara ait bu mücadeleler sözlü ve yazılı gelenekler içinde korunmuş, bütün zamanları aşarak insanlığın ortak mirası haline gelmişlerdir. Hangi zamanda olursa olsun, onları okuyanlar veya dinleyenler, onlardan kendi hayatları için yardım sağlayabilirler (Bilgin, 1994: 51).

8. Soru Cevap Yöntemi

Çocukların eğitim sürecinde adalet veya herhangi bir konuda sahip olduğu kanaat ve düşüncelerini sormak, bu kanaate nasıl ulaştığını anlamak ve tespit etmek, sorularla yönlendirerek yanlısını anlamasını sağlamak önemlidir.

Soru-cevap; bilme ve öğrenme ihtiyacını uyandırmak, öğretilecek konuya muhatabın dikkatini toplamak üzere önce soru sorup sonra cevap vererek öğretme şeklidir. Bir konu hakkında özel olarak formüle edilmiş sorular ortaya konularak cevapların muhataplarla birlikte aranması, öğrenme işlemi aktif hale getirir (Cebeci, 2010: 311).

Hz. Peygamberin hayatı incelendiğinde soruya, probleme, zamana, mekâna veya farklı durumlara göre çeşitli metotları takip ettiği görülmektedir. Diğer metotlar yanında en çok kullandığı metotlardan birisi de şüphesiz soru-cevap metodudur. Hz Peygamber, birçok konunun öğretiminde bu metottan yararlanmış ve başarılı olmuştur (Özdemir, 2002: 397-413).

Sağlıklı bir eğitim süreci açısından çocukları, olduğu gibi kabul etmek ve onların şahsiyetlerini değil eylem ve davranışlarını değerlendirmek, tenkit ya da eleştiri getirmek gerekir. Mesela yanlış bir eylemde bulunan çocuğa "ne yaptın?" diye sormakla "niçin öyle yaptın?" sorusu arasında fark vardır. "Ne yaptın?" sorusu eylem üzerine odaklaşırken, "Niçin öyle yaptın?" sorusu, çocuğun bir şeyi yanlış yaptığına delalet eder. İkinci tarz soru, çocuğun kendi eylemleri konusunda bir düşünceye götürür." (Köylü, 2003a: 87). Netice itibariyle doğru ve usulüne uygun soru-cevap tekniği diğer eğitim metotları gibi adalet eğitiminde de mutlaka faydalanılması gereken önemli bir yöntemdir.

9. Telkin ve Teşvik

İsteklendirme, özendirme anlamına gelen teşvik (Ağakay, 1955: 726), belli konularda bireyin duygularına tesir ederek onu istenilen davranışa yönlendirmektir. Bir bakıma teşvik, dıştan gelen motivasyondur. Bu sebeple takdir, teşvik, mükâfat veya ceza, öğrenmenin tabii bir sonucu olarak kullanılırsa motive edici bir güç olarak vazife görecek, çocuğu olumlu yönde etkileyecektir (Yavuz, 1991: 125). Öğrenme faaliyeti esnasında motivasyon unsurunun gerçekleştirilmiş olması çocuğun öğrenme sürecinde canlı, enerjik ve şevkli olmasını sağlar. Yani motivasyon ile var olan ama harekete geçmemiş mevcut potansiyel açığa çıkar. Bu noktada çocuğu iyi ve güzel şeylere teşvik ederek onun motivasyon ve güdülenmesini gerçekleştirmek önemlidir.

Yapılan çalışmalar çocukların ne yapmamaları hakkında, ne yapmaları gerektiğinden daha net ve kesin yargı ve meyle sahip olduklarını göstermektedir. Bu durum onlarda olumsuz ahlaki hususlara vurgu yapıldığı ama olumlu unsurların ise tanımsız bırakıldığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Durkin, 1959: 66). Çocuklar, anne-babalarının yapmasını istedikleri bir takım eylem ve davranışları zaman zaman yapmayabilirler. Unuttuğu için mi ya da başka bir nedenle mi o davranışı gerçekleştirmedini iyi tespit etmek gerekir. Birçok farklı sebeple, çocuk, öğretileni

yapmamış olabilir. Bu nedenle çocuğun yaş, konum, algı ve gelişim sürecini dikkate alarak anne-babanın, her adaletsiz görünen davranışın adil olmama anlamına gelmediğini bilmesi, sabırlı ve anlayışlı davranması gerekmektedir. “Çocukların bu gibi unutkanlıklarını normal görüp, işledikleri hataları düzeltirken yapılacak telkin ve tavsiyelere dikkat etmelidir. Zira çocuğun inatlaşmasını veya şiddetle istediklerini yaptırmak gibi kötü sonuçlar doğuracak hareketlerden kaçınılmalıdır.” (Ayhan, 1971: 114-115).

10. Doğal Sonuçlara Katlanma

Doğal sonuçlara katlanma; çocuğun kötü davranışlarının getirdiği doğal sonuçlar karşısında aynı hareketi tekrarlamamayı öğrenmesidir (Dodson, 1998: 162). İnsan hayatta edindiği yaşantı ve tecrübeler sonucu davranışlarını değiştirir (Baymur, ty. 151). Haksızlık yapan, adaletsiz davranan ve bunun sonucunda kötü tecrübeler yaşayan bireyin sonraki yaşantısında bu deneyimlerden ders alması ve daha temkinli davranması olası olup buna öğrenme denilir. Dolayısıyla adil davranma ve adaletli olma öğrenme ile ilişkilidir.

Deneyim harika bir öğretmen olup hayat bazı şeyleri çocuklara yaşadıkları olumsuzluklar neticesinde doğal sonuçlara katlanmak suretiyle tarafsız ve doğrudan öğretmektedir. Doğal sonuçların çocuklara bir şeyler öğretmesine imkân tanımak için sadece anlayış ve yakınlık göstermek gerekir. Ancak bazen ebeveynler işin sonuç kısmı ile ilgilenir, olumsuz sonucun korkusuyla öfkelerini ön plana çıkarırlar. Bu durumda da çocukların ders alma ve öğrenme şansı ortadan kalkar (Pantley, 1997: 78-80).

Bireylerin çocuk da olsa yaptıkları her davranışın doğal bir sonucu vardır. Sağlıklı disiplinde çocukları yaptıkları hataların sonucunda korumak da ceza vermek de zararlıdır. Pek çok anne baba bunu sevgi adına yapmaktadır. Hatalarının sonuçlarından korunarak yetiştirilen çocukların büyüdüklerinde dünyanın kendi etrafında dönmediği gerçeğiyle karşılaşmaları son derece kötü neticeler doğurmaktadır (Dodson, 1998: 7). Nitekim davranışının sonuçları olumlu ise çocuk iyi davranışlarını sürdürecektir, olumsuz ise bu davranışlardan vazgeçmeyi öğrenecektir. Ancak bunu öğrenebilmesi için anne-babaların çocuğu davranışlarının doğal sonuçlarından korumaya kalkışmamaları gerekir. Çocuk bütün güçlüklerle ana babasının göğüs gereceğini, kendisine siper olacağını bilirse, ömür boyu güçlü bir kişilik kazanamaz ve bağımsız karar vermeye, sorumluluk yüklenmeye yanaşamaz (Dodson, 1997: 176). Bunu söylerken çocuğu tehlikeye atacak durumlarda mesela sabırsız çocuğun yoğun trafik altında yola atlamasına müsaade etmeyi kastetmiyoruz. Makul durumlarda çocuk yaptığı haksız davranış vb. durumlarda arkadaş kaybetmenin ve yalnız kalmanın acısını yaşayarak tecrübe etmeli ve bundan sonra adaletsizlik yapmama edinimini kazanmalıdır.

11. Aile Bireylerinin Birlikte Hareket Etmesi

Çocuğun eğitiminde aile bireylerinin birlikte hareket etmesi son derece önemlidir. Davranış birlikteliği, kanaatimizce eğitimde sonuç almanın ilk ve temel şartıdır.

Öz benliğini geliştirebilmek için her çocuğun bir modele, örnek alacağı bir insana ihtiyacı vardır. Normal aile ortamında bu görevi anne-baba, ağabey-abela, büyükanne-büyükbaba gibi çocuğun sık gördüğü ve ilişkide bulunduğu kişiler karşılar (Bayraktar, 1995: 133). Çocuğun şahsiyetinin şekillenmesi sürecinde ona en önemli etkilerin aile üyelerinden geldiği bilinmektedir. Bu sebeple anneden başlamak üzere ailenin bütün fertleri, çocuğun gelişimi ve eğitimine önemli katkılar sağlar (Bayraktar, 1995: 119). Bilindiği gibi topluma hâkim olan psikoloji bireyi etkileyerek davranışa sevk eder. Unutmamak gerekir ki sosyo-psikolojik motivasyonun etkili olabilmesi kuvvetlilik durumuna bağlıdır (Balau-Meyer, 1971: 47). Bu noktada aile bireylerinin her biri çocuğun adalet eğitiminde önemli rol icra edecektir.

Ailede çocuklar eğitilirken, anne-baba, farklı düşünce ve davranış örnekleri ile çocuğa yaklaşmamalı ve farklı modeller ortaya koymamalıdır. Keza, aynı çatı altında yaşayan dede, nine, teyze, hala, amca, dayı gibi başka büyükler de varsa, onlarla da fikir ve davranış birliği içerisine girerek, çocuklara tek tip örnek oluşturulmalıdır (Öcal, 1996: 194). Anne baba veya evdeki diğer büyükler, evin düzenini sağlamak için konulan kuralların uygulanmasında tutarlı olmalıdır. Birinin tepki gösterip diğerinin tepkisiz kalması çocuğun ebeveyne güvenini yitirmesine yol açar (Aydın, 2003: 140). Gerçekte çocuğun eğitim-öğretiminden sorumlu olan anne-babanın (Ay, 2005: 363) ve diğer aile bireylerinin çocuğun adalet duygusuyla hemhal olarak, yetişmesi adına birlikte hareket etmesi gerekmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Aydınlanma dönemi ile başlayan bilim ve teknoloji çılgınlığı, buna bağlı olarak ortaya çıkan acımasız rekabet ve sömürü düzeni, toplumda etkin dini-ahlaki değerlerin gücünü belli ölçülerde kaybettirmiştir. Sosyal kontrol sisteminin azalmasının yanında diğer bir takım unsurlara bağlı olarak toplumda ve bireylerde adalet, merhamet, dayanışma, barış, sorumluluk, hoşgörü, tahammül gibi değerler önemini oldukça yitirmiştir. Bunlar içerisinde adalet, hayatın her alanıyla ilgili insanların huzurlu yaşamalarını direkt etkileyen, toplumsal sükûnu muhafaza adına en önemli unsur olarak dikkat çekmektedir.

Kur'an'da Allah-u Teala adaleti emretmekte ve adaleti ikame etmenin gereğini pek çok ayetle dile getirmektedir. Bu durumda kişinin bir mümin olarak adaletli olmaya çalışması, adaletin gereğini sağlamak için çaba ve gayret göstermesi onun Kur'an ve İslam'ı yaşamadaki hassasiyetinin bir göstergesi olmaktadır.

Adalet; trafikte, aile ve arkadaş ortamında, sosyal siyasal meselelerde, fatura kuyruğunda, toplu taşıma araçlarına inme-binmede, kısacası hayatın her anında pek çok olayla ilgili bir durumdur. Dünyanın dört bir tarafında savaşların, haksız-

hukuksuz işlemlerin, zalimlerin ve adaletsizliğin yaygın hatta hâkim olduğunu görüyoruz. Kanaatimizce adalet bazı değişkenlikler olsa da genel hatlarıyla bir algıya bağlıdır ve belli ölçülerde evrenseldir. Ama bireysel fayda ve çıkarlar söz konusu olduğunda adalet ilkesi göz ardı edilebilmektedir. Adalet ilkesi öyle bir algılanmalı, öğrenilmeli ve sağlam ahlaki temellerle zenginleştirilmelidir ki, kişi lehine de olsa haksızlığa asla göz yummayacak noktaya gelmelidir.

Küçüklüğünden itibaren bireyler, çevresinde olup biten olayların adil olup olmadığını değerlendirmekte ve karşılaştıkları adaletsizliklere farklı şekillerde tepkiler vermektedir. İnsanların sosyal hayatta karşılaştığı, şahit oldukları adaletsizliklere suskun kalması, cesurca ve ahlaklı bir tavır olmasa da pek çok kimsenin kanıksadığı bir durumdur. Zira haksızlığa adaletsizliğe suskun kalan kimsenin bu haksızlığa ortak olduğu herkesin kabul ettiği bir gerçektir.

Adalet eğitiminde ailelerin özellikle dikkat edeceği üç temel husus bulunmaktadır. Bunlar; örnek olma, eğitim için uygun bir ortam oluşturma ve birlikte eğitim içerikli uygulamalar yapmaktır. Ebeveyn çocuğu hayatındaki en küçük söz, eylem ve tavırda adil olmaya yönelmeli, düzeltilebileceği bir haksızlık ve adaletsizlik varsa müdahalenin bir sorumluluk olduğunu benimsetmelidir. Aynı şekilde bu haksızlıklara karşı ilgisiz, alakasız olmanın ve geri durmanın korkaklık olduğunu bunun da bir nevi haksızlık olduğunu da öğretmelidir.

Bir bireyin karakterinin oluşması, sosyal beceriler ile bir takım değerler kazanması süreci erken yaşlarda başlar. Dolayısıyla adalet eğitiminin temelleri küçük yaşlarda özellikle ailede ve çocuğun yakın çevresinde atılır. Tabiidir ki süreç çocuğun kendi kişiliğini oluşturduğu ergenlik çağına kadar devam eder.

Adaletin bireysel, toplumsal ve toplumlar arası boyutları vardır. Bu süreçlerde anne-babanın çocuklarla oldukları zaman dilimlerinde, toplumsal olay ve vakalara yaklaşma, bunları değerlendirme, olumlu-olumsuz gerekçelerini çocukların yanında dile getirmeleri gerekmektedir. Adaletin uygulama süreçlerini bütün boyutlarıyla ortaya koymaları ve bunu çocuğun anlayabileceği şekilde dile getirmeleri önemiyet arz etmektedir. Mesela şahit olunan herhangi bir hadise karşısında “şu kişi şu şekilde davrandı ve şunu yaptı. Diğeri ise şöyle... Hâlbuki adalet açısından şöyle davranması gerekmektedir” denilerek izah edilmelidir. Anne-babanın yapacakları açıklamalarla hak ve adaletin algılanma, değerlendirme süreçlerini uygulamalı olarak ortaya koyması bir gerekliliktir.

Çocuk kendisi için amaçlı ve bilinçli olarak öğretilmeye çalışılan şeylerle, bunun dışında olan şeyler arasında bir fark gözetmez. O sadece kendisiyle meşgul olduğu anlarda şekillenmez. Çocuk, çoğunlukla yetişkinler tarafından her zaman ve her an, etrafındakilerden gördüğü ve işittiği her şeyden etkilenir ve onlar tarafından farkına varılmadan şekillenir. Eğer anne-babalar, çocuklarının hayatında sadece

doğrudan müdahale ettiklerinde, yani verdikleri emirler ve açık bir şekilde empoze etmeye çalıştıkları davranışlar vasıtasıyla etkili olabileceklerini düşünüyorlarsa, bu büyük bir yanıldır. Daha da önemlisi, çocuğun küçüklük döneminde sahip olduğu ve yaşadığı atmosfer, hayatının geri kalan kısımlarında onun kişiliği üzerine derin izler bırakacaktır (Köylü, 2003b: 40).

Adalet keyfiliğın karşıtı olup her ikisi uzlaşması mümkün olmayan farklı iki tavidir. Birey, değerleri öğrenme süreci olan çocukluk çağından itibaren kendisine örneklik teşkil eden model şahsiyetlerin tavır ve davranışlarından etkilenir. Böylece zaman içinde diğer değerler gibi adalet anlayışı yaklaşımı da şekillenir ve belirginleşir.

Son yıllarda toplum her alanda hızına yetişmenin zor olduğu, ciddi bir dinamizm sergilememektedir. Eğitim, özellikle din eğitimi alanında birinci derecede sorumlu ebeveynler ile eğitimcilerin, durum ve şartlara göre eksiklerini tespit ederek telafi yoluna gitmeleri ve bu dinamizme ayak uydurmaları gerekmektedir. Bu durum toplumsal bir problem de olsa, başka birtakım nedenler olaya müdahil de olsa sonuç itibarıyla çocukların ve gençlerin manevi dünyalarını zenginleştirecek bazı temel uygulamaların ihmal edildiği aşikârdır. Bu ihmaller arasında özellikle başta adalet olmak üzere birtakım toplumsal değerlerin ikamesi noktasında yeterince vurguların yapılmadığı rahatlıkla söylenebilir. Başta adalet eğitimi olmak üzere dini ve ahlaki eğitim sürecimizin sorgulanması yeniden değerlendirilip başarı-başarısızlığıyla sonucun ortaya konulması gerekmektedir.

Çocukların davranışlarını büyütüp telaşa kapılmak ne kadar yanlışsa, yanlışları ciddiye almamak da o derece yanlıştır. Çocuğun yaptığı yanlışlar düzeltilmez ve ikaz edilmezse çocuk bunun normal bir davranış olduğunu kabul edebilir. Örneğin, sırf hoşuna gittiği için, bir arkadaşının oyuncağını çalan çocuk, tepki görmezse bunu alışkanlık haline getirebilir. Yani çocuğun kötü davranışları ilk defa yaptığında masum görülebilir ve pek tehlikeli sayılmayabilir, ancak bu tür davranışların önemsiz olduğu anlamı da çıkarılmamalıdır. Zira bu davranışlar ileri yaşlar için bir takım ciddi sorunların belirtileri sayılabilir (Aydın, 2003: 150). Çocuk aile veya arkadaş çevresine tabiata veya canlılara adaletsiz bir tutum sergilediği takdirde çocuğun neden bu hatayı işlediğini önce sorarak öğrenmek daha sonra bir daha yapmamasını istemek ve ne yapması gerektiğini de öğretmek Peygamberî metottur. Hurma ağaçlarını taşlarken yakalanan ve Peygamberimize getirilen küçük Râfîi örneğinde (Ebu Davud, Cihad, 86; İbn Mace, Ticaret, 67) Hz. Peygamberin tam olarak sergilemiş olduğu yaklaşım da budur.

Diğer yandan çocuk haksız muamele ve adaletsiz tavırları bazen aile dışındaki arkadaş çevresinden ve medya organlarından öğrenmektedir. Özellikle akranlarının söz ve davranışları onu çok daha fazla etkilemektedir. Çocuk dengeli bir sosyalleşme süreci gerçekleştiremediği takdirde, çevresinden gördüğü haksız ve adaletsiz söz ve davranışları tecrübe etmesi muhtemeldir.

Bilgi, adaletin değer olarak oluşmasında bir araçtır. Ancak bu değer oluşmasında yaşanan hayatın daha da fazla önem arz ettiği göz ardı edilmemelidir. Mesela adalet değerinin bilgisi, yani onun iyi bir şey olduğu yargısı bireyin adil davranması için yeterli değildir. Dolayısıyla bireyde bulunan bilginin hayatiet kazanması için o bilginin kuvveden fiile çıkartılması ya da çıkmasının sağlanması gerekmektedir.

“İnsan için ancak çalıştığının karşılığı vardır” (Necm 53/39) düsturunca unutmamak gerekir ki diğer ahlak ilkeleri gibi adalet eğitimi için de ne ölçüde çaba gösterilir, bu hususa ehemmiyet atfedilirse o ölçüde başarılı olma olanağı doğacaktır. Böylece haksızlık ve adaletsizliğin toplumda yol açtığı tahribatlar engellenmiş, insanlar daha huzurlu ve mutlu yaşama imkânına kavuşmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

- ABDÜLHAMİD. A. S. (1994). “Cihad: Barış ve Adâlet İçin Mücadele”. çev. Kayani. M.F. *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, 1994, cilt: II, sayı: 2.
- ABDÜRREZZÂK. E.B. (1983). *el-Musannef*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrut.
- AĞAKAY. M.A. (1955). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Yeni Matbaa.
- AKYOL. A. (2008).“Şehrazuri ve Adalet Anlayışı”. *Hitit Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*.2008/1, cilt: VII. sayı: 13.
- ALTINTAŞ, R. (1998). “İbn Miskeveyh'in Adalet Anlayışı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2.
- ARAL. V. (1994) “Bir Adalet Birimi Olarak Hukuk Bilimi”. *Adalet Kavramı* ed. Güriz. A. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- ATÇIL. M. Z. (2008). “Mâverdi'nin Siyasi Düşüncesi: Dayanışma, Liyakat ve Adalet”. *İslam ve Klasik*. İstanbul.
- AY. M. E. (2005). “Ailede verilecek Din Eğitiminde Genel Prensipler”. *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- AYDIN. A. R. (1996). İslam Dünyasında Yaşanan Son Olayların Işığında “İslamiyet ve Milletlerarası Adalet”. *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları [Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994]*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- AYDIN. M. Z. (2003). “Ailede Ahlâk Eğitimi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. cilt: VII, sayı: 2.
- AYHAN. H. (1971). “Ailede Din Eğitimi”. *Diyanet İlmi Dergi*. cilt: X, sayı: 114-115.
- BALI. A. Ş. (2001). *Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet*. Konya: Çizgi Kitapevi.

- BAYMUR. F. (ty.). *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- BAYRAKLI. B. (1987-1988). "Fârâbî'nin Eğitim Felsefesinde "Adâlet" Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5-6.
- BAYRAKLI. B. (2005)." Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi". *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- BAYRAKTAR. F. (1995). "Ailenin Eğitim Görevi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. sayı: 2.
- BİLGİN. B. (1994). "Ahlak Terbiyesinde Dinî Hikâyeler". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1.
- BLAU. P.M. ve MEYER. M. W. (1971). *Bureaucracy in Modern Society*. New York: Random House.
- BUYRUKÇU. R. (1997). "Kur'an'a Göre İnsanın Özellikleri ve Hz. Peygamberin Eğitim Uygulamaları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 4.
- CARLSMİTH. K. M. DARLEY, J. M., ROBINSON, P. H. (2002). "Why Do We Punish? Deterrence and Just Deserts as Motives for Punishment". *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, No 2.
- CEVİZCİ. A. (1996). *Felsefe Sözlüğü*. Ankara: Ekin Yayınları.
- ÇALIŞ. H. (2003). "Ebeveyn ve Çocuklar Arası Maddî İlişkilerde Adâlet/Eşit Muâmele". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 16.
- CEBECİ. S. (2010). *Din Öğretimi Yöntemleri, Etkili Din Öğretimi*, ed. Karaköse. Ş. İstanbul: Türkiye İlahiyat Tedrisatına Yardım Eden Dernekler Federasyonu.
- CROSSLEY. M. L. (2000). *Introducing Narrative Psychology: Self, Trauma and the Construction of Meaning*. Buckingham: Open University Press.
- ÇEÇEN, A. (1993). *Adalet Kavramı*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- ÇİLELİ. M. (1986). *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*. Ankara: Ve Yayınları.
- DODSON. F. (1997). *Çocuk Yaşken Eğilir*. çev. Selvi S. Ankara: Özgür Yayınları.
- DODSON. F. (1998). *Sevgiyle Disiplin*. çev. İpek Van Den Born. İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- DOĞAN. R. (2006). "Nitelikli Din Eğitim-Öğretiminin Sosyal ve Evrensel Barışa Katkısı". *Kutlu Doğum 2005: Dinin Dünya Barışına Katkısı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DURKIN. D. (1959). Children's Concepts of Justice: A Comparison With The Piaget Data. *Child Development*. Vol 30.
- ELMALI. A. (1997). "Kur'an-ı Kerim'de Adâlet (Adl) Kavramı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3.

- ERDEM. F.H. (1992). *İslam Hukukunda Adalet Kavramı ve Olgusu*. İstanbul Üniv. Sos Bil Ens. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul.
- FERSAHOĞLU. Y. (2003). "Din Eğitimi ve Öğretiminde Bir İletişim Yöntemi Olarak Hikaye". *EKEV Akademi Dergisi*. cilt: VII, sayı: 16.
- FERSAHOĞLU, Y. (2004). "Din Eğitim ve Öğretiminde Bütüncül Yaklaşım". *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Çalışma Toplantısı I*. haz. Arslan. Z. Ş. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi.
- GORDON, T. (2003). *Çocukta Dış Disiplin mi? İç Disiplin mi?* çev. Aksay. E. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2003.
- GÜRİZ. A. (1994). "Adalet Kavramının Belirsizliği". *Adalet Kavramı*. Ed. Güriz. A. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- HABACI İ. vd. (2013). "İlköğretimde Değerlerin Kazandırılmasının Nitelik Açısından İncelenmesi". *The Journal of Academic Social Science Studies*. Volume 6 Issue 5.
- HAMMOND. L. D. (2002). "Learning to Teach for Social Justice" *Learning to Teach For Social Justice*. ed. Hammond. L. D. vd. New York : Teachers College Press.
- HÖKELEKLİ. H. (1998). "Çocukta Ahlak Gelişimi ve Eğitimi". *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- HÖKELEKLİ. H. (2007). "Çocuk ve Gençlerde Şiddet Olgusu ve Önlenmesine Yönelik Öneriler". *Değerler Eğitimi Dergisi*, Sayı: 14.
- HÖKELEKLİ. H. (2008). "Merhamet". *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*. Sayı :4.
- HUMPHREYS. T. (2003). *Disiplin Nedir? Ne değildir?* çev. Çelik. B. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- KARAGÖZOĞLU. H. (2009). "Ahlâk Düşüncesinde Siyaseti Aramak: İbn Miskeveyh'te "Adalet" Kavramının Siyasî Yansımaları". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. cilt: XIV. sayı: 27.
- KAYA. M. (1997). "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 9.
- KAYADİBİ. F. (2001). "İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 4.
- KESKİN. Y. (2012). "İlköğretim Programlarındaki Bazı Ortak Değerlerin Kazanılma Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından Karşılaştırılması (Samsun İli Örneği)". *The Journal of Academic Social Science Studies*. Volume 5 Issue 8.

- KILAVUZ. M. A. (2005). "Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. cilt: XIV. sayı: 2.
- KIENBAUM. J. ve WILKENING. F. (2009). "Children's and Adolescents' Intuitive Judgements About Distributive Justice: Integrating Need, Effort, and Luck". *European Journal of Developmental Psychology*. Volume 6, Issue 4.
- KOÇ. A. (2008). "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17.
- KÖYLÜ. M. (2003a). "Çocukluk Dönemi Ahlak Gelişimi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. sayı: 12.
- KÖYLÜ. M. (2003b). *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- KÖYLÜ. M. (2004). "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. cilt: XLV, sayı: 2.
- KUÇURADI. İ. (1994). "Adalet Kavramı". *Adalet Kavramı*. Ed. GürizA. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- LEE. J.M. (1977). "Toward a New Era: A Blueprint for Positive Action," *The Religious Education We Need*. ed. James Michael Lee, India: Religious Education Press.
- MADÉLINE. H. E. vd. (2010). "Cultural Difference and Adoption Policy in the United States: The Quest for Social Justice for Children". *Journal of Children's Rights*. Volume 18, Number 2.
- MEHMEDOĞLU. Y. (2004). "Değer Oluşturucu ve Aktarıcı Konumuyla Aile". *Diyanet İlmî Dergi*. cilt: XL, sayı: 2.
- MORRİS. C. G. (2002). *Psikolojiyi Anlamak (Psikolojiye Giriş)*. (H. B. Ayvaşık ve M. Sayıl, çev. ed.). Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.
- NAZİK. B. (2000). *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Yapa Yayınları.
- NERMİN. Ç. (2003). "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1).
- NEVA. T. T. (2012). "Bir Erdem Olarak Adalet: NasıruddinTusi, Kınalızade Ali ve AlasdairMacIntyre Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma". *Beytülhikme: An International Journal of Philosophy*, cilt: II, sayı: 2.
- OKUMUŞLAR. M. (2006). "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 21.
- ÖCAL. M. (1996). "Ailede Çocukların Dinî ve Ahlakî Eğitimlerinde Karşılaşılan Problemlerin Başlıca Sebepleri ve Çözüm İçin Bazı Teklifler". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. sayı: 3.

- ÖKTEM. N. (1994) "Adalet Kavramı Ve Sosyal Realite", *Adalet Kavramı* ed. Güriz. A. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- ÖZBEK. A. (2005). "Bir Eğitim Kurumu Olarak Ailenin Önemi". *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi (II)*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ÖZBEK. A. (2006). "Yetişkinlik Dönemi Eğitiminde Aile Bireylerinin Yeri ve Fonksiyonu". *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- ÖZDEMİR. S.(2002). "Din Eğitiminde Soru-Cevap Metoduyla Öğretimde Hz. Peygamber Örneği" IV. *Kutlu Doğum Sempozyumu*. Isparta: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ÖZDEMİR. Ş. (2002a). "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. sayı: 9.
- ÖZDEMİR. Ş. (2002b). "Nisâ Sûresinde Aileyle İlgili Olarak Yer Alan Âyetlerin İstikrarlı Bir Aile Kurumunun Teşekkülü ve Çocuğun Eğitimi Açısından Tahlili". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. cilt: II, sayı: 3.
- PANTLEY. E. (1997). *Çocuğunuzla İşbirliği Yapabilme*. çev. Gürel. H. Ankara: Hyb Yayıncılık.
- PEKER. H. (1991). "Çocuklan ve Gençleri Suça İten Faktörler". *Diyanet İlmi Dergi*, cilt 27. Sayı: 2.
- PHİLLİPS. L.G. (2010). *Social Justice Story Telling and Young Children's Active Citizenship, Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education* Vol. 31, No. 3.
- PİAGET. J. *The Moral Judgment of the Child*, translated by. Gabain. M. USA.
- RAWLS. J. A. (1999). *Theory of Justice*, Massachusetts: The Belknap Press Of Harvard University Press Cambridge.
- RUSSEL. B. (1966). *Siyasal İdealler*. çev. Harmanlı. M. İstanbul: Köprü Yayınları.
- SALK. L.(1990). *Çocuğun Duygusal Sorunları*. çev. Onur. E. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- SAMİ. Ş. (1985). *Temel Türkçe Sözlük*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- SELÇUK. M. ve TOSUN. C. (2005). "Türkiye'de ve Almanya'da (İslâm) Din Dersleri". III. *Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri, 20-24 Eylül 2004*. cilt: III. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- SOLOMON. R. C. (2004). *Adalet Tutkusu*. çev. Altınay. E. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TAVUKÇUOĞLU. M. (2002). "Okul Öncesi Çocuğunun Eğitiminde Din Duygusu ve Din Eğitimi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 14.

-
- TAY. B. ve ÖCAL. A. (2008). *Özel Öğretim Yöntemleri İle Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Ankara: Pegema Yayıncılık.
- THOMSON. N. R. (2007). "Justice in the Home: Children's and Adolescents' Perceptions of the Fair Distribution of Household Chores". *Journal of Moral Education*. Vol. 36, No. 1, March.
- TOSUN. C. (2002). *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegema Yayıncılık.
- YAVUZ. K. (1991). *Eğitim Psikolojisi*. Kayseri: Erciyes Üniv. Yayınları.
- YAVUZER. H. (1993). *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- YILMAZ. H. (2010). "Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. cilt: XIV, sayı: 1.
- ZİGLAR. Z. (1998). *Olumsuz Bir Dünyada Olumlu Bir Çocuk Yetiştirmek*. çev. Suer. Ö. İstanbul: Beyaz Yayınları.